

Varför är bevisning som uppfyller beviskravet i våldtäktsmål inte tillräcklig i mål om olaga hot?*

Av professor CHRISTIAN DAHLMAN och tingsnotarien ANDREAS KORTHS-ASPEGREN¹

En typ av stödbevisning som förekommer i bland annat våldtäktsmål och mål om olaga hot är vittnesmål om målsägandens agerande i anslutning till den påstådda gärningen. Det kan t.ex. vara ett vittnesmål från en nära vän som målsäganden anförtrott sig åt. I många fall består åklagarens bevisning enbart av målsägandens berättelse i kombination med sådan stödbevisning. Denna artikel redovisar en kvantitativ studie av rättspraxis i mål där bevisläget ser ut på detta sätt, och jämför våldtäktsmål med mål om olaga hot. I 90 % av våldtäktsmålen ansågs bevisningen uppfylla beviskravet. I målen om olaga hot ansågs beviskravet uppfyllt i bara 18 % av fallen. Visar detta att domstolarna tillämpar ett lägre beviskrav i våldtäktsmål? Artikeln diskuterar möjliga förklaringar till den observerade diskrepansen mellan de båda måltyperna.

1 Inledning

Bevisvärdering i våldtäktsmål är svårt, framförallt i fall där ”ord står mot ord” och det inte finns någon rättsmedicinsk bevisning. I sådana fall handlar bevisvärderingen om trovärdigheten hos de berättelser som står mot varandra och till stöd för målsägandens trovärdighet förekommer ibland bevisning om målsägandens agerande med anledning av den påstådda händelsen. Det är ofta ett vittnesmål från någon som hört målsäganden berätta om det inträffade, t.ex. en väninna som målsäganden har anförtrott sig till, men det kan också vara ett vittnesmål från någon som har observerat målsägandens sinnesstämning efter händelsen.² Bevisning om målsägandens agerande är oftast vittnesbevisning, men kan även förekomma i annan form, t.ex. ett SMS som målsäganden skickat, eller en inspelning av målsä-

* Denna artikel har genomgått kvalitetsgranskning genom s.k. peer review (granskning av jämlike).

¹ Christian Dahlman är professor i allmän rättslära vid Lunds universitet. Andreas Korths-Aspegren är tingsnotarie vid Malmö tingsrätt. Författarna har bidragit i lika delar till artikeln. Tack till Maria Aminoff, Ulrika Andersson, Tova Bennet, Sverker Jönsson, Eivind Kolflaath, David Reidhav, Ellika Sevelin, Lena Wahlberg, Christoffer Wong och två anonyma granskare för värdefulla synpunkter på manuskriptet.

² Andersson *Hans (ord) eller hennes?*, Bokbox, Malmö, 2004, s. 204.

gandens samtal till en larmcentral.³ Sådan stödbevisning har inget etablerat namn i den bevisrättsliga litteraturen, trots att den förekommer ofta och är viktig i mål av detta slag. I denna artikel kommer vi att kalla den för *stödbevisning om målsägandens agerande*.

Stödbevisning om målsägandens agerande kan vara relevant för bevisvärderingen trots att den inte tillför någon självständig information om själva gärningen, eftersom den kan ge stöd åt målsägandens berättelse.⁴ Detta kan ske på två sätt. För det första kan den visa att målsägandens berättelse inför domstolen överensstämmer med hur målsäganden tidigare beskrivit händelsen. Att målsägandens berättelse har varit konstant över tiden har ansetts öka målsägandens trovärdighet.⁵ För det andra kan stödbevisningen visa att målsägandens sinnesstämning i anslutning till händelsen överensstämmer med vad som kan förväntas om målsäganden har utsatts för det som berättelsen återger. Människor reagerar förstås olika, men det är exempelvis vanligt att den som har utsatts för en våldtäkt känner vämjelse och hjälplöshet.

Stödbevisning om målsägandens agerande kan vara avgörande för målets utgång. I NJA 1991 s. 83 stod RT åtalad för våldtäkt av sin sambo HH. RT nekade till gärningen och det fanns ingen rättsmedicinsk bevisning. Åklagarens bevisning bestod av HHs berättelse, samt bevisning om HHs agerande, i form av vittnesmål från HHs mor och syster om vad HH berättat för dem. Högsta domstolen fann att bevisningen var tillräcklig och dömde RT för våldtäkt. Några år senare kom ett annat fall med liknande omständigheter upp till bedömning. I NJA 2005 s. 712 stod LG åtalad för våldtäkt av sin sambo CG. LG nekade till gärningen och det fanns ingen rättsmedicinsk bevisning. Till skillnad från 1991 års fall förelåg inte någon stödbevisning om målsägandens agerande. Åklagarens bevisning bestod enbart av CGs berättelse. Högsta domstolen fann att denna bevisning inte var tillräcklig och friade LG. I domskälen gör Högsta domstolen en jämförelse med 1991 års fall och pekar särskilt på avsaknaden av stödbevisning i 2005 års fall. Betydelsen av stödbevisning om målsägandens agerande bekräftades av Högsta domstolen i ett färskt fall, NJA 2017 s. 316 II, där NN stod åtalad för våldtäkt och åklagarens bevisning bestod av målsägandens berättelse i kombination med stödbevisning om målsägandens agerande. Stödbevisningen utgjordes av en inspelning av målsägandens samtal till en larmcentral och ett vittnesmål från en arbetskamrat till målsäganden som målsäganden anförtrott sig till och berättat om våldtäkten. Högsta domstolen fann att målsägandens berättelse tillsammans med stödbevisningen uppfyllde beviskravet.

³ Lainpelto *Stödbevisning i brottmål*, Jure, Stockholm, 2012, s. 174ff.

⁴ Sutorius *Bevisprövning vid sexualbrott*, 2:a uppl., Norstedts, Stockholm, 2014, s. 111, och Lainpelto *Stödbevisning i brottmål*, Jure, Stockholm, 2012, s. 210.

⁵ Hurvida det verkligen finns en korrelation mellan trovärdighet och konstans är dock omdiskuterat. Se avsnitt 4.

Eftersom fri bevisvärdering råder i svensk rätt är Högsta domstolens bedömningar i bevisfrågor inte bindande.⁶ I praktiken har de emellertid stor betydelse eftersom underrätterna tar starkt intryck av dem. Betydelsen av stödbevisning i våldtäktsmål har diskuterats i den rättsvetenskapliga litteraturen av bland annat Helena Sutorius⁷, Katrin Lainpelto⁸, Anna Kaldal⁹ och Bo Svensson¹⁰.

Stödbevisning om målsägandens agerande medför förstås inte med automatik att beviskravet är uppfyllt. Ett vittne som återger vad målsäganden berättat i förtroende måste i sig vara trovärdigt för att ge stöd åt målsägandens trovärdighet. Dessutom har det betydelse om målsäganden berättat för vittnet om händelsen i nära anslutning till denna eller långt senare. I NJA 2010 s. 671 stod SP åtalad för att ha våldtagit sin son TP när denne var i tolvårsåldern. Vid tidpunkten för rättegången hade TP fyllt tjugo. Stödbevisningen bestod av ett vittne som hört TP antyda när denne var femton att han blivit utsatt för sexuella övergrepp som barn och ett annat vittne som hört TP bekräfta detta när han var sjutton. Högsta domstolen ansåg att denna bevisning inte gav något tydligt stöd åt TP:s berättelse och ogillade åtalet.

I de flesta fall är emellertid en trovärdig målsägandeberättelse i kombination med stödbevisning om målsägandens agerande tillräckligt för att den tilltalade skall bli fälld för våldtäkt. Vi har genomfört en kvantitativ studie av rättspraxis som vi presenterar i avsnitt 2 av denna artikel.¹¹ I våldtäktsmål där den tilltalade nekar till gärningen och åklagarens bevisning enbart består av målsägandens berättelse och stödbevisning om målsägandens agerande, döms den tilltalade i 90% av fallen. Utifrån detta skulle man kunna tro att stödbevisning om målsägandens agerande spelar en viktig roll i alla typer av mål där ord står mot ord, men så är inte fallet. Vår studie innehåller också en jämförelse med mål där den tilltalade står åtalad för olaga hot. Det handlar om hot i hemmet mot en partner, barn eller syskon, men också om hot på offentliga platser, t.ex. krogmiljö eller parkeringsplats. I mål om olaga hot där, precis som i våldtäktsfallen, den tilltalade nekar till gärningen och åklagarens bevisning enbart består

⁶ Lindell m.fl. *Straffprocessen*, Iustus, Uppsala, 2005, s. 416f, Westberg "Rättssäkerheten i brottmål" i *Rättssäkerheten i brottmål – ifrågasatt av justitiekanslern*, Lunds domarakademi, Lund, 2007, s. 173 och 176, och Diesen *Inga bevis för oskyldigt dömda*, Juridisk tidskrift, 2006/2007, s. 242.

⁷ Sutorius *Bevisprövning vid sexualbrott*, 2:a uppl., Norstedts, Stockholm, 2014, s. 120.

⁸ Lainpelto *Stödbevisning i brottmål*, Jure, Stockholm, 2012, s. 276.

⁹ Kaldal & Lainpelto "Nya sexualbrottsprejudikat?", *JT* 2009–10 s. 99.

¹⁰ Svensson "Felaktigt dömda – några synpunkter med anledning av JK:s rättssäkerhetsprojekt", *JT* 2006–07 s. 382.

¹¹ Studien genomfördes i Andreas Korths-Aspegrens examensarbete på juristprogrammet vid Lunds universitet, med Christian Dahlman som handledare. Se Korths-Aspegren *Förtroendebevisning i mål om våldtäkt och i mål om olaga hot*, Lunds universitet, 2017. <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/8909095>.

av målsägandens berättelse och stödbevisning om målsägandens agerande med anledning av händelsen, dömdes den tilltalade för olaga hot i endast 18% av fallen.

Denna skillnad är anmärkningsvärd. Hur kommer det sig att bevisning som i 90% av fallen räcker för att uppfylla beviskravet när det handlar om våldtäkt bara uppfyller beviskravet i 18% av fallen när det handlar om olaga hot? Huruvida bevisningen är tillräcklig i ett enskilt fall beror förstås på värderingen av målsägandeberättelsen och stödbevisningen och varierar från fall till fall, men sådana variationer borde jämnas ut sig när vi ser på en större mängd våldtäktsfall jämfört med en större mängd fall där den tilltalade står åtalad för olaga hot, om brottstypen saknar betydelse för bevisvärderingen. En viss slumpmässig skillnad mellan de två grupperna av fall kan uppkomma, men den observerade skillnaden är alldeles för stor för att kunna förklaras på detta sätt.

I avsnitt 3 tar vi upp möjliga förklaringar till diskrepansen. En möjlig förklaring är att stödbevisning om målsägandens agerande ger starkare stöd till målsägandens berättelse när det handlar om våldtäkt. En annan möjlig förklaring är att beviskravet är lägre i våldtäktsmål. Man kan även tänka sig andra förklaringar. Som vi kommer att se är samtliga förklaringar problematiska. Oavsett vad diskrepansen beror på verkar den vara svår att rättfärdiga.

Vårt syfte med artikeln är inte att driva en viss rättspolitisk agenda. Vi hävdar inte att domstolarna fäller för ofta i våldtäktsmål, eller friar för ofta i mål om olaga hot. Syftet med artikeln är att uppmärksamma diskrepansen och försöka förstå vad den beror på. Vår förhoppning är att detta skall ge upphov till en diskussion som i förlängningen bidrar till en tydligare och mer genomtänkt rättsskipning.

2 En jämförande studie

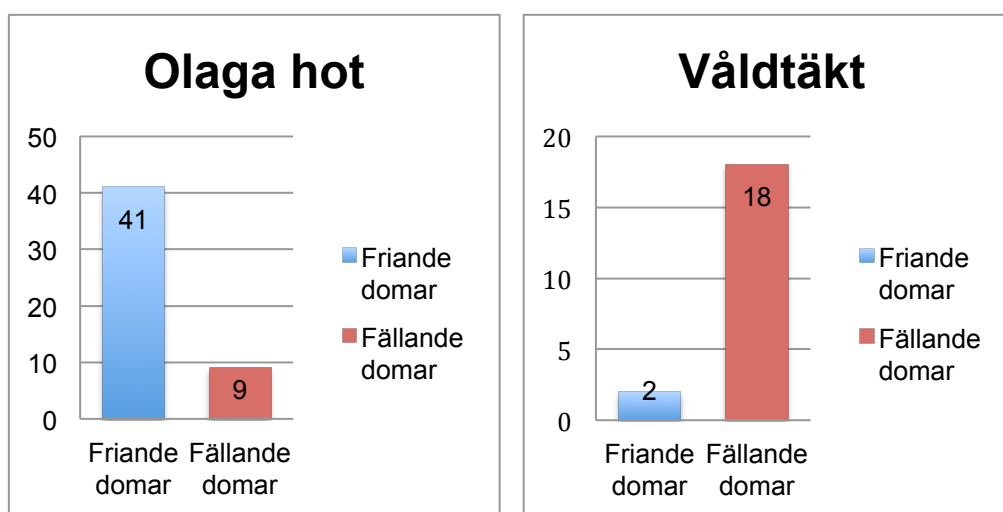
Syftet med vår studie var att jämföra bevisvärderingen i våldtäktsmål med bevisvärderingen i mål om olaga hot, genom att undersöka en större mängd slumpvis utvalda fall från underrättspraxis. Fallen samlades in på följande sätt. Tio geografiskt utspridda tingsrätter valdes ut slumpvis.¹² Från dessa tingsrätter söktes samtliga domar från 2015 och 2016 ut för respektive brottskategori i databasen *Bisnode Info Torg Juridik* (113 våldtäktsmål och 1 892 mål om olaga hot).

Syftet med studien var att jämföra bevisvärderingen i fall där den tilltalade nekar till gärningen och åklagarens bevisning enbart består av målsägandens berättelse och stödbevisning om målsägandens agerande i anslutning till händelsen. För att kunna jämföra hur fall av detta slag bedömdes i de två måltyperna sorterades fall bort där det fanns andra omständigheter som kan ha påverkat bedömningen. Fall

¹² Södertörns tingsrätt, Uddevalla tingsrätt, Hässleholms tingsrätt, Västmanlands tingsrätt, Hudiksvalls tingsrätt, Göteborgs tingsrätt, Gävle tingsrätt, Blekinge tingsrätt, Östersunds tingsrätt och Malmö tingsrätt.

med flera målsägande eller flera tilltalade sorterades bort. Fall där åtalet även inkluderade misshandel eller annan våldsbrottslighet vid samma tillfälle som hotet sorterades bort. Fall av olaga hot där hotet förmedlats av en tredje person sorterades bort. Fall där den tilltalade erkänt brott eller erkänt omständigheter som innebär brott sorterades bort. Fall där den tilltalade vitsordat det faktiska händelseförloppet men förnekat uppsåt sorterades bort. Fall där den tilltalade erkänt under förundersökning men sedermera förnekat brott sorterades bort. Fall där målsägandens berättelse inte har betraktats som trovärdig sorterades bort. Fall där den tilltalades berättelse har ansetts vara så osannolik att den kan lämnas utan avseende sorterades bort. Fall där det inte förelåg någon stödbevisning om målsägandens agerande sorterades bort. Fall där åtalet också hade stöd av annan bevisning, t.ex. rättsmedicinsk undersökning, sorterades bort. Efter denna bortsortering återstod 20 våldtäktsmål och 50 mål om olaga hot (se bifogad förteckning), med så likartade omständigheter att skillnader i bevisvärdering kan undersökas genom en kontrollerad kvantitativ studie av utgången i målen.¹³

I våldtäktsmålen fälldes den tilltalade i 18 av 20 fall (90%). I målen om olaga hot fälldes den tilltalade i 9 av 50 fall (18%). Se figur 1.

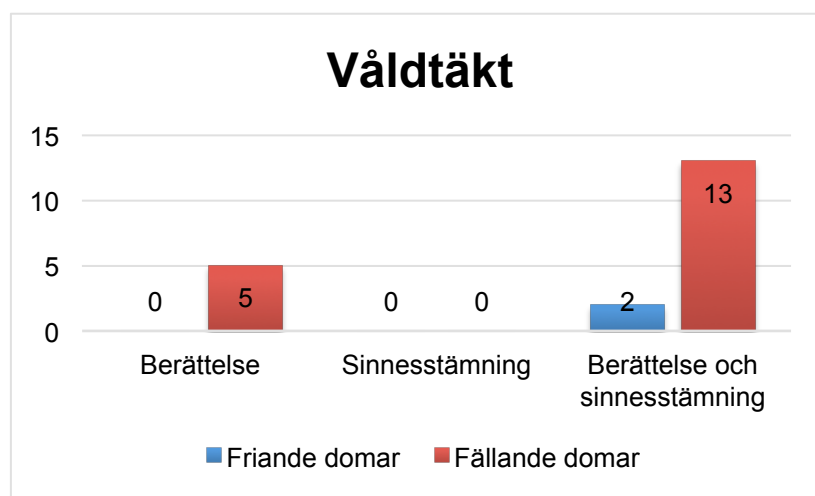
Figur 1. Fällande och friande domar i våldtäktsmål och mål om olaga hot.

Skillnaden mellan de båda måltyperna är slående. En statistisk analys (chikvadrattest) visar att sannolikheten för att diskrepansen mellan måltyperna beror på slumpen är mindre än en på hundra tusen, $X^2(1, N=70) \approx 31,2558$, $p < 0,00001$.

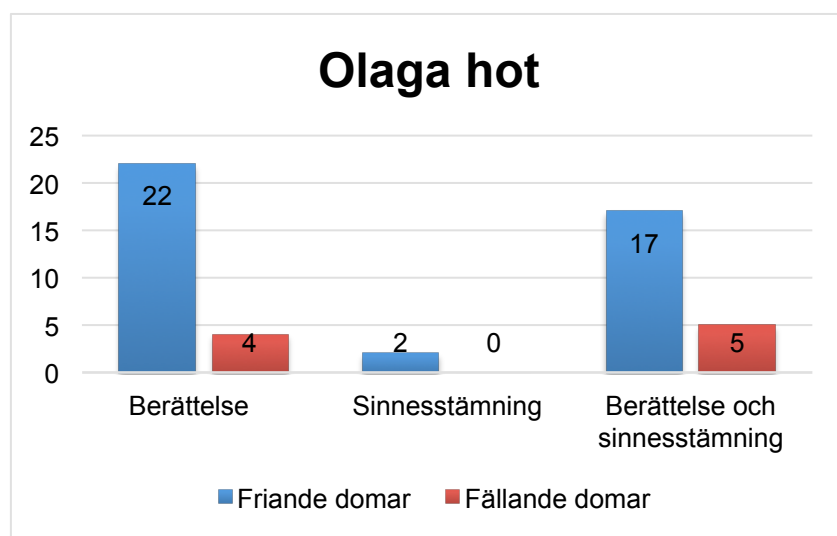
Som vi har sett ovan kan stödbevisning om målsägandens agerande med anledning av den påstådda händelsen delas in i underka-

¹³ I våldtäktsmålen var målsäganden kvinna i 18 fall (90%) och man i 2 fall (10%). I målen om olaga hot var målsäganden kvinna i 31 fall (62%) och man i 19 fall (38%).

tegorier. Man kan skilja mellan stödbewisning som går ut på att visa att målsägandens berättelse vid huvudförhandlingen överensstämmer med vad målsäganden tidigare berättat och stödbewisning som vittnar om målsägandens sinnesstämning i anslutning till den påstådda händelsen. Ovanstående statistik kan därför brytas ner i underkategorier. Man kan skilja mellan mål där stödbewisningen enbart handlar om vad målsäganden berättat, mål där stödbewisningen enbart handlar om sinnesstämning och mål där stödbewisningen handlar om både berättelse och sinnesstämning. I figur 2 har ovanstående statistik över våldtäktsmålen brutits ned på detta sätt och i figur 3 har statistiken brutits ned på motsvarande sätt för målen om olaga hot.

Figur 2. Fällande och friande domar i våldtäktsmål där stödbewisningen bara handlar om vad målsäganden tidigare berättat, bara handlar om målsägandens sinnesstämning och handlar både om berättelse och sinnesstämning.

Figur 3. Fällande och friande domar i mål om olaga hot, där stödbevisningen bara handlar om vad målsäganden tidigare berättat, bara handlar om målsägandens sinnesstämning och handlar både om berättelse och sinnesstämning.

Som synes är det ovanligt med fall där stödbevisningen enbart handlar om målsägandens sinnesstämning. I våldtäktsmålen handlade stödbevisningen i 5 fall (25%) om vad målsäganden berättat och i 15 fall (75%) om både berättelse och sinnesstämning. I mål om olaga hot var det vanligare att bevisningen enbart handlade om vad målsäganden berättat för vittnet. Vid olaga hot handlade bevisningen i 26 fall (52%) om berättelse, i 2 fall (4%) om sinnesstämning, och i 22 fall (44%) om både berättelse och sinnesstämning.

Den kvantitativa studien kompletterades med en kvalitativ studie där vi gick igenom samtliga domar och försökte förstå diskrepansen mellan måltyperna genom att tolka domskälen. Vid denna genomgång framträdde ett tydligt mönster. Domstolarnas resonemang om stödbevisningen skilde sig markant mellan de båda måltyperna.

I våldtäktsmålen framställs det som betydelsefullt att målsägandens berättelse får stöd av vittnesmål om målsägandens agerande med anledning av händelsen:

[Målsägandens] uppgifter vinner stöd av vad vittnena uppgett att hon berättat för dem om händelsen och om sina funderingar innan hon slutligen bestämde sig för att göra en polisanmälan.¹⁴

Enligt tingsrättens mening saknas anledning att ifrågasätta de uppgifter som vittnena lämnat och anser det därmed utrett att [målsäganden] mått mycket dåligt efter händelsen samt att hon berättat om händelsen i huvudsak på samma sätt som hon gjort i tingsrätten.¹⁵

Målsägandens sinnesstämning och uppträdande efter händelsen talar starkt för att något otrevligt har inträffat under hennes besök i [den tilltalades] rum. Målsäganden har vidare berättat om händelsen för vittnena på ett sätt som väl stämmer överens med de uppgifter som hon har lämnat vid huvudförhandlingen.¹⁶

I målen om olaga hot framställs däremot sådan stödbevisning som betydselös:

Vittnena [har] inte ... gjort några iakttagelser vid det påstådda gärningstillfället utan endast återberättat vad [målsäganden] berättat för dem. I brist på annan utredning har åklagarens inte förmått bevisa gärningen.¹⁷

¹⁴ Dom i Södertörns tingsrätt 2015-07-06, B 1303-15, s. 6.

¹⁵ Dom i Hässleholms tingsrätt 2015-05-05, B 318-15, s. 10f.

¹⁶ Dom i Hudiksvalls tingsrätt 2015-04-14, B-280-15, s. 10.

¹⁷ Dom i Södertörns tingsrätt 2016-05-09, B 17016-15, s. 13.

Vittnet [...] har inte hört eller sett [den tilltalade] hota [målsäganden]. Vid dessa förhållanden kan det inte anses ställt utom rimligt tvivel att [den tilltalade] hotat [målsäganden] som åklagaren påstått.¹⁸

Vittnena har dock själva inte hört vad [den tilltalade] sagt till [målsäganden]. Sammantaget saknas därmed sådan stödbevisning för målsägandens uppgifter som krävs för fällande dom.¹⁹

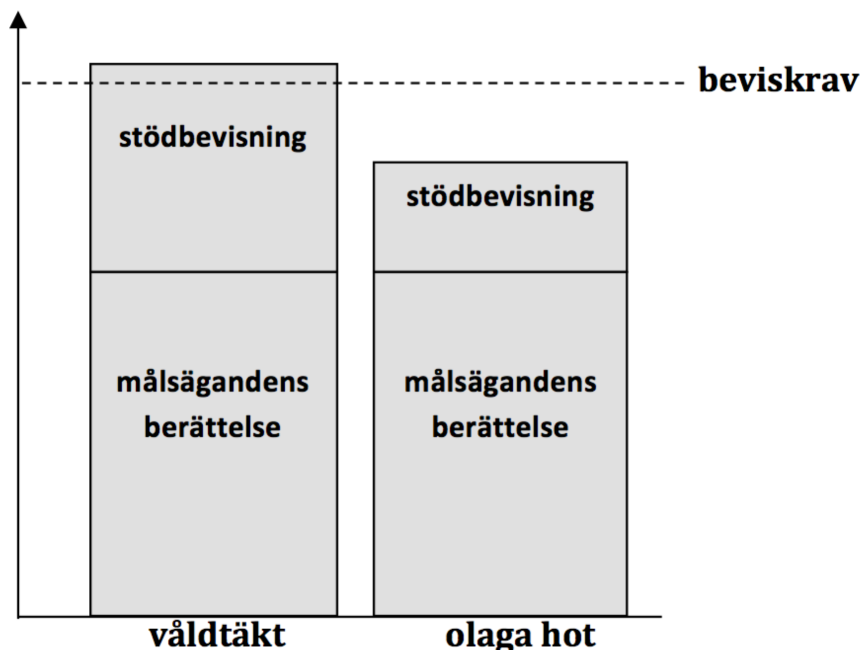
De andrahandsuppgifter han lämnat om vad [målsäganden] berättat för honom och hur hon reagerade efter det inträffade räcker enligt tingsrätten inte för en fällande dom.²⁰

Domskälen ger därför ett klart intryck av att stödbevisning om målsägandens agerande värderas på olika sätt i våldtäktsmål jämfört med mål om olaga hot. I andra avseenden framträder inte någon skillnad i domskälen.

Målsägandens trovärdighet värderas enligt samma kriterier och det finns ingenting i domskälen som tyder på att beviskravet är olika i de båda måltyperna.

3 Alternativa förklaringar

Den diskrepans som vi observerade i den kvantitativa studien kan förklaras på olika sätt. En möjlig förklaring är att stödbevisning om målsägandens agerande värderas högre i våldtäktsmål. Denna förklaring illustreras av figur 4.

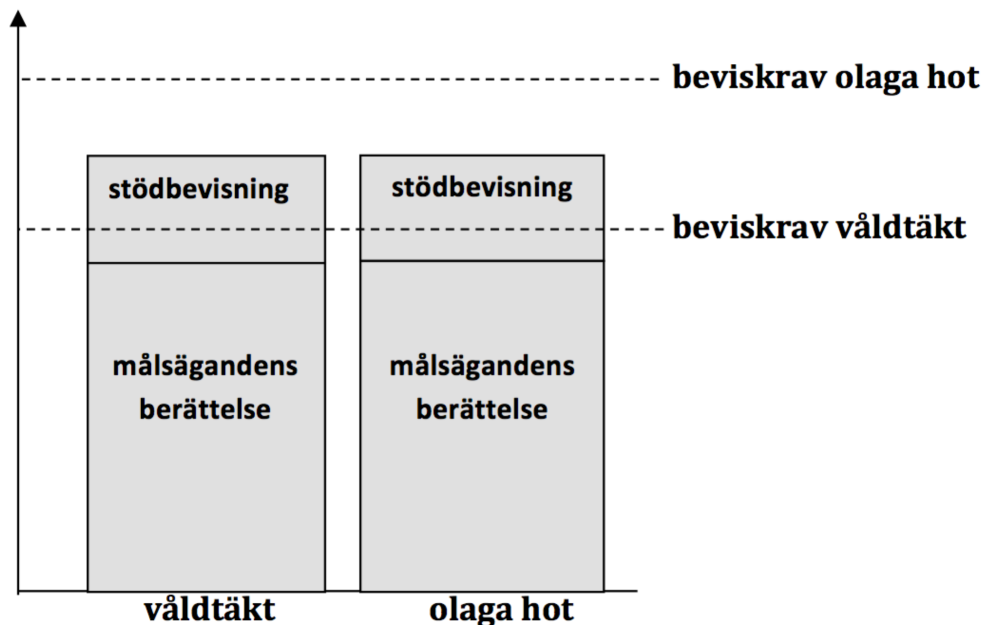
Figur 4. Stödbevisning om målsägandens agerande värderas högre i våldtäktsmål.

¹⁸ Dom i Södertörns tingsrätt 2015-06-02, B 5431-15, s. 6.

¹⁹ Dom i Uddevalla tingsrätt 2016-03-16, B 1621-14, s. 4.

²⁰ Dom i Västmanlands tingsrätt, 2015-10-12, B 3175-15, s. 6.

En alternativ förklaring är att stödbevisningen värderas lika och att diskrepansen istället beror på att ett lägre beviskrav tillämpas i våldtäktsmål. Denna förklaring illustreras av figur 5.

Figur 5. Lägre beviskrav i våldtäktsmål.

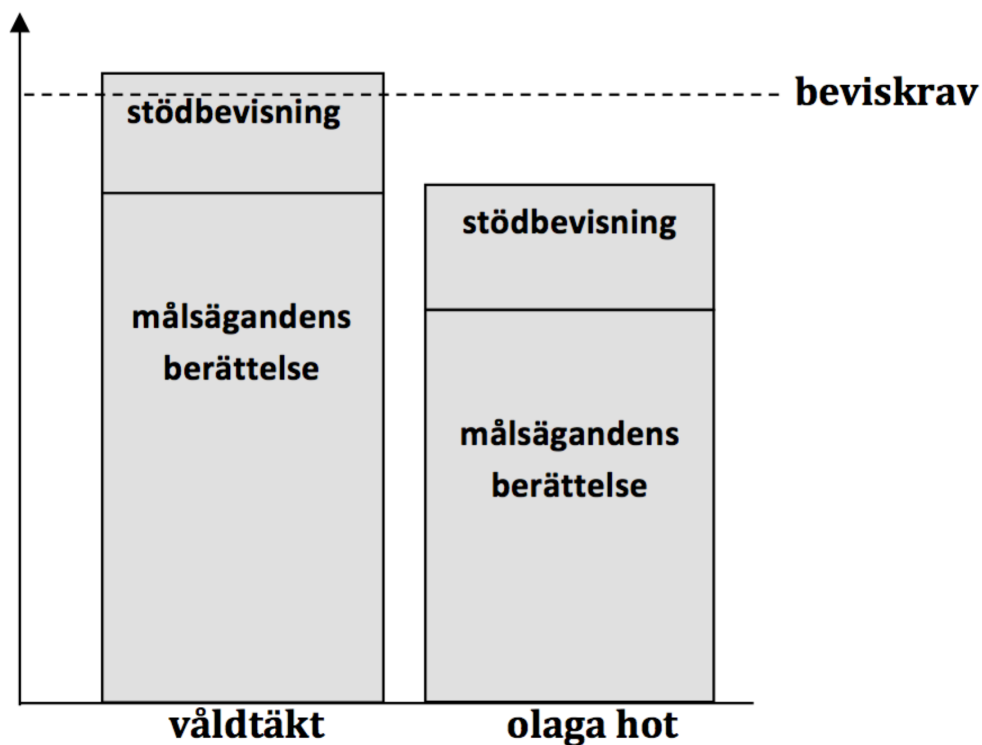
I sannolikhetermer kan de båda förklaringarna uttryckas på följande sätt. Att stödbevisning värderas högre i våldtäktsmål betyder att vittnesmål om målsägandens agerande med anledning av händelsen är ett bevisfaktum med större *beviskraft* när bevistemat handlar om våldtäkt än när bevistemat handlar om olaga hot. Beviskraft definieras matematiskt som sannolikheten för bevisfaktumet (F) givet att bevistemat (T) är sant, delat med sannolikheten för bevisfaktumet givet att bevistemat är falskt ($-T$), dvs. $P(F|T)/P(F|-T)$.²¹ Ju större denna kvot är, desto mer ökar bevisfaktumet sannolikheten för bevistemat. Att ett lägre beviskrav tillämpas i våldtäktsmål betyder att det *tröskelvärde* som sannolikheten för bevistemat givet bevisningen, $P(T|F)$, måste uppnå för att det skall anses ställt "bortom rimligt tvivel" att bevistemat är sant är lägre i våldtäktsmål än i mål om olaga

²¹ Se t.ex. Lempert "Modelling Evidence", *Michigan Law Review*, 1977, Bender, Nack & Treuer *Tatsachenfeststellung vor Gericht*, 3:e uppl., Beck, München, 2007, och Eide *Bevisvurdering – Usikkerhet og Sannsynlighet*, Cappellen Damm, Oslo, 2016. Beviskraft är inte samma sak som det Per Olof Ekelöf kallade bevisvärde, men fångar bättre vad domare menar när de talar om styrkan hos bevisning. Det är till och med så, att termen "bevisvärde" används av domare på ett sätt som stämmer bättre med definitionen av beviskraft än med Ekelöfs definition av bevisvärde.

hot.²² Det kan exempelvis vara fallet att tröskelvärde är 90% i våldtäktsmål och 99% i mål om olaga hot.

Den första förklaringen (olika beviskraft) kommer att behandlas mer ingående i avsnitt 5 och den andra förklaringen (olika beviskrav) kommer behandlas i avsnitt 6. Som vi kommer att se är båda förklaringarna problematiska.

Man kan även tänka sig andra förklaringar. En förklaring till diskrepansen skulle kunna vara att målsägandeberättelserna typiskt sett har större beviskraft i våldtäktsmålen. Då skulle beviskravet oftare vara uppfyllt i våldtäktsmål, även om beviskravet är samma och stödbevisningen har samma beviskraft. Denna förklaring illustreras av figur 6.

Figur 6. Målsägandeberättelsen värderas högre i våldtäktsmål.

Beviskraften hos målsägandens berättelse varierar från mål till mål. Att en berättelse är detaljrik kan exempelvis öka trovärdigheten och höja beviskraften. En förklaring till diskrepansen skulle därför kunna vara att målsägandeberättelserna i våldtäktsmålen överlag har en högre beviskraft än målsägandeberättelserna i målen om olaga hot, eftersom åklagare är mer selektiva med att väcka åtal för våldtäkt. Vår studie innehåller mål från år 2015 och 2016. Under 2015 gjordes

²² Se t.ex. Kaplan "Decision Theory and the Factfinding Process", *Stanford Law Review*, 1968, och Cheng "Reconceptualizing the Burden of Proof", *Yale Law Journal*, 2013.

5 920 anmälningar för våldtäkt och 52 200 för olaga hot.²³ Motsvarande siffror för 2016 var 6 720 för våldtäkt och 54 400 för olaga hot.²⁴ Under dessa år gjordes alltså ungefär åtta gånger fler anmälningar för olaga hot. Under motsvarande period väcktes 113 åtal för våldtäkt och 1 892 åtal för olaga hot i de tio tingsrätter som ingick i vår studie, vilket betyder ungefär sjutton gånger fler åtal för olaga hot. Detta visar att åklagare är mer selektiva med att väcka åtal för våldtäkt. Andelen anmälningar som går till åtal är dubbelt så stor vid olaga hot. Att åklagare är mer selektiva borde rimligen betyda att bevisningen överlag är bättre i de mål som går till åtal. I mål där ord står mot ord går åklagaren vidare med de fall där målsägandens berättelse har god beviskraft. Detta skulle kunna vara en förklaring till diskrepansen mellan de båda brottstyperna.

Den observerade diskrepansen är emellertid alltför stor för att enbart kunna förklaras på detta sätt. Vår jämförande studie (avsnitt 2 ovan) innehöll 50 mål om olaga hot där den tilltalade fälldes i 9 fall (18%). Om åklagaren hade varit mer selektiv, så att bara hälften så många fall hade lett till åtal och de mål där bevisningen är svagast hade valts bort, så hade vi istället haft 25 mål om olaga hot med 9 fällande domar (36%). Vi hade alltså fortfarande inte kommit i närheten av den andel fällande domar (90%) som vi såg i våldtäktsmålen.

Bättre målsägandeberättelser kan inte heller förklara varför stödbevisningen behandlades olika. Som vi observerade i vår studie av domskälen behandlar domstolarna stödbevisning om målsägandens agerande som betydelsefull i våldtäktsmålen, samtidigt som samma slags stödbevisning behandlades som betydelselös vid olaga hot.

En annan möjlig förklaring skulle kunna vara att domstolarna tar intryck av stödbevisning om målsägandens agerande i våldtäktsmål, eftersom de fall från Högsta domstolen där betydelsen av sådan bevisning har lyfts fram är just våldtäktsmål och inte tänker på att det rör sig om samma typ av bevisning i mål om olaga hot. Detta skulle förklara varför domskäl i våldtäktsmål beskriver stödbevisning om målsägandens agerande som betydelsefull, samtidigt som domskäl i mål om olaga hot beskriver samma slags bevisning som betydelselös. Om denna förklaring är riktig så behandlas sådan bevisning på ett oreflekterat och inkonsekvent sätt av domstolarna.

En annan förklaring i samma riktning skulle kunna vara att bevisvärdering i våldtäktsmål får betydligt mer uppmärksamhet i den allmänna debatten än bevisvärdering vid olaga hot. Det uppmärksammas ofta att bevisläget i våldtäktsmål är svagt eftersom ord står mot ord och att detta riskerar att leda till att alltför många skyldiga frias. En motsvarande situation finns inte när det gäller olaga hot. En möj-

²³ https://www.bra.se/download/18.358de3051533ffea5ea7ea64/1459409105915/Sammanfattning_anmalda_2015.pdf

²⁴ https://www.bra.se/download/18.5484e1ab15ad731149e3a81c/1490859029793/Sammanfattning_anmalda_2016.pdf

lig förklaring till diskrepansen kan därför vara att domare påverkas av den allmänna debatten, medvetet eller omedvetet, och därför är mer benägna att fälla i våldtäktsmål.

4 Större beviskraft i våldtäktsmål?

Som vi observerade i avsnitt 2 tyder domskälen på att stödbevisning om målsägandens agerande med anledning av den påstådda händelsen värderas högre i våldtäktsmål. Domstolarna verkar mena att ett vittnesmål som återger vad målsäganden har berättat för vittnet skulle ha större beviskraft när berättelsen handlar om våldtäkt och att vittnesmål om målsägandens sinnesstämning skulle ha större beviskraft vid våldtäkt än vid olaga hot. Frågan är om en sådan värdering är korrekt.

Domstolarnas argument för att värdera stödbevisningen lågt vid olaga hot (se avsnitt 2) är att det handlar om "andrahandsuppgifter". Vittnet har inte gjort några självständiga observationer av händelsen. Detta är också fallet i våldtäktsmål och kan inte användas för att rättfärdiga att stödbevisningen värderas olika i de båda måltyperna.

Domstolarnas argument för att värdera stödbevisningen högt i våldtäktsfall (se avsnitt 2) är att den visar att målsägandens berättelse inför domstolen överensstämmer med vad målsäganden berättade i anslutning till händelsen och att målsägandens sinnesstämning då denne talade med vittnet ger stöd för att målsäganden blivit utsatt för en våldtäkt.

Det första argumentet bygger på antagandet att trovärdigheten hos målsägandens berättelse ökar när det framkommer bevisning för att målsägandens berättelse har varit konstant över tiden. Detta är ett vanligt antagande i bevisrättslig litteratur.²⁵ Om målsäganden har ändrat i sin berättelse så talar detta för att berättelsen inte är riktig. Det första problemet med detta antagande är att det har svagt stöd i rättspsykologisk forskning. Studier visar att sanningsenliga uppgiftslämnare också ändrar sig från förhör till förhör och det finns ingen statistiskt signifikant korrelation mellan konstans över tiden och riktighet.²⁶ Högsta domstolen har lyssnat på denna forskning och säger uttryckligen i NJA 2017 s. 316 att man inte längre betraktar konstans som ett trovärdighetskriterium.

Högsta domstolen har angett ett antal kriterier som kan vara behjälpliga vid bedömningen av utsagorna (se NJA 2010 s. 671 p. 8). Kriterierna har varit föremål för sakkunnig analys, som tagit sin utgångspunkt i tillgänglig forskning på området. Slutsatserna i analysen är bl.a. att det förhållandet att en utsaga är klar, lång och detaljrik ofta kan vara tecken på att den är sann, medan det saknas egent-

²⁵ Se t.ex. Gregow "Några synpunkter på frågan om bevisprövning och bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn", *SvJT* 1996 s. 518.

²⁶ Fisher, Brewer & Mitchell "The Relation between Consistency and Accuracy of Eyewitness Testimony" i Bull m.fl. (red.) *Handbook of Psychology and Investigative Interviewing*, Wiley, Chichester, 2009, s. 121ff.

ligt stöd för att anse att konstansbrister (i bemärkelsen att lägga till eller ta bort information) är ett kriterium på bristande tillförlitlighet.²⁷

Därtill är det svårt att se varför konstans över tiden skulle vara en starkare indikator på trovärdighet i våldtäktsmål än vid mål om olaga hot. Det framstår inte som mer osannolikt att någon i ett förtroligt samtal skulle ljuga om att ha blivit våldtagen än att någon i ett förtroligt samtal skulle ljuga om att ha blivit utsatt för olaga hot. Det framstår inte heller som svårare att uppdikta en berättelse om våldtäkt och sedan hålla fast vid den över tiden än att uppdikta en berättelse om olaga hot och hålla fast vid den över tiden. Såvitt vi känner till finns det inga rättspsykologiska studier om detta och det kan förstås inte uteslutas att en vetenskaplig studie skulle påvisa en skillnad mellan berättelser om våldtäkt och berättelser om olaga hot, men i avsaknad av sådant stöd är det inte motiverat att utgå ifrån att konstans över tid är en bättre indikator på trovärdighet i våldtäktsfall. Bevisvärderingen är fri, men den skall grunda sig på faktiska erfarenhetsatser.

Det andra argumentet går ut på att vittnesmål om målsägandens sinnesstämning kan ge väsentligt stöd åt att målsäganden verkligen blivit utsatt för en våldtäkt. Vittnet kan exempelvis ha observerat att målsäganden var ledsen och nedstämd. Argumentet bygger på antagandet att vittnet kan avgöra om en sådan framtoning är äkta eller om målsäganden ljugar och bara låtsas vara nedstämd.²⁸ Detta antagande är problematiskt eftersom forskning visar att människor har svårt att skilja på om någon talar sanning eller ljugar på grundval av dennes framtoning och kroppsspråk.²⁹ Dessutom är det svårt att se varför vittnet skulle ha lättare för att avgöra detta i våldtäktsmål. Vad har det för betydelse vilken slags händelse som har gjort att målsäganden är nedstämd när det handlar om att avläsa i målsägandens kroppsspråk att vederbörande är nedstämd?

5. Lägre beviskrav i våldtäktsmål?

Den andra förklaringen till den observerade diskrepansen är att olika beviskrav tillämpas för de båda måltyperna. Detta skulle kunna bero på att domstolarna medvetet tillämpar ett lägre beviskrav i våldtäktsmål eftersom de uppfattar att detta är gällande rätt eller att domstolarna omedvetet tillämpar olika beviskrav.

²⁷ NJA 2017 s. 316 I & II.

²⁸ Förutsatt att den aktuella framtoningen är ungefär lika vanlig hos målsägande som talar sanning jämfört med målsägande som ljugar. Detta är ett rimligt antagande eftersom målsägande som ljugar kan antas vinnlägga sig om att ha samma framtoning som de som talar sanning.

²⁹ Se Strömwall & Granhag "How to Detect Deception? Arresting the Beliefs of Police Officers, Prosecutors and Judges", *Psychology, Crime and Law*, vol. 9, 2003, och Bond & DePaulo "Accuracy of Deception Judgments", *Personality and Social Psychology Review*, 2006.

Som vi konstaterade i avsnitt 2 ger domskälen inget stöd för att domstolarna medvetet tillämpar olika beviskrav. Tvärtom. Beviskravet framställs som en generell regel för alla brottmål och presenteras med samma formulering i varje dom: för en fällande dom i brottmål krävs att det är ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade har gjort sig skyldig till den gärning som ligger till grund för åtalet. Formuleringen är typisk för svenska brottmålsdomar. Den har blivit en standardformulering som rutinmässigt läggs in i alla domskäl. Rent semantiskt utesluter inte formuleringen "utom rimligt tvivel" att beviskravet är differentierat, eftersom man kan tänka sig att en viss grad av tvivel betraktas som "rimligt" vid en brottstyp men inte vid en annan brottstyp, men det finns ingenting i domskälen som tyder på att formuleringen skall tolkas på detta sätt. När man läser domskälen är det svårt att få något annat intryck än att domstolen understryker att det är samma beviskrav som gäller i alla brottmål. Ändå menar många jurister att beviskravet inte ligger på samma nivå för alla brottstyper. Enligt Thorsten Cars är det "uppenbart" att beviskravet är differentierat³⁰ och Claes Sandgren hävdar att beviskravet varierar mellan 90% och 99% beroende på brottstyp.³¹

Om det stämmer att domstolarna i det fördolda tillämpar olika beviskrav vid våldtäkt och olaga hot så är detta djupt problematiskt. För det första är det oacceptabelt i en rättsstat att domstolar inte redovisar de egentliga skälen till målens utgång. Ett viktigt syfte med domskäl är att visa medborgarna på vilka grunder de juridiska besluten fattas så att dessa grunder kan bli föremål för en rättspolitisk debatt.

Vidare är en differentiering problematisk eftersom det är svårt att se med vilka argument den kan rättfärdigas. Till att börja med kan det ifrågasättas om ett differentierat beviskrav är acceptabelt rent principiellt, med tanke på oskyldighetspresumtionen, men framförallt kan det ifrågasättas varför våldtäkt skall ha ett lägre beviskrav än olaga hot. En rättspolitisk diskussion om differentierat beviskrav har förts i den bevisrättsliga litteraturen.³² Ett argument som har framförts för en differentiering är att beviskravet bör vara högre vid allvarligare brott, eftersom det är värre att en oskyldig blir dömd när brottet är allvarligare.³³ Per Olof Bolding har exempelvis hävdatt att beviskravet vid våldsbrott bör vara högre än beviskravet vid trafikbrott.³⁴ Detta argument kan emellertid inte rättfärdiga ett högre be-

³⁰ Cars "Justitiekanslern och rättssäkerheten", *SvJT* 2006 s. 982.

³¹ Sandgren "Nytt organ för oskyldiga", *Svenska Dagbladet*, 2006-06-22. <http://www.svd.se/nytt-organ-for-oskyldiga>

³² Se t.ex. Gregow "Några synpunkter på frågan om bevisprövning och bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn", *SvJT* 1996 s. 510 f, och Träskman "Rimligt eller inget rimligt tvivel" i Kleinman m.fl. (red.) *Festschrift till Lars Heuman*, Jure, Stockholm, 2008, s. 503.

³³ Se t.ex. Cars "Justitiekanslern och rättssäkerheten" *SvJT* 2006 s. 982.

³⁴ Bolding "Sannolikhet och bevisvärdering i brottmål", *SvJT* 1953 s. 314, och Bolding *Går det att bevisa?*, Norstedts, Stockholm, 1989, s. 113.

viskrav vid olaga hot än vid våldtäkt, eftersom olaga hot inte är ett allvarligare brott än våldtäkt. Ett annat argument som har framförts är att det kan vara motiverat med ett lägre beviskrav för brott som typiskt sett är svårbevisade och sexualbrott där ord står mot ord har nämnts som exempel.³⁵ Detta argument fungerar inte heller i vårt fall, eftersom olaga hot är lika svårbevisat när ord står mot ord.³⁶ Dessutom kan det ifrågasättas om det är acceptabelt att beviskravet sätts lägre för vissa brott bara därför att de typiskt sett är svårbevisade. En sänkning av beviskravet skulle minska antalet skyldiga som går fria, men det skulle ju samtidigt öka antalet oskyldiga som döms.

6 Slutsatser

I denna artikel har vi presenterat en rättsfallsstudie med mål där den tilltalade bestrider gärningen och åklagarens bevisning enbart består av målsägandens berättelse och stödbevisning om målsägandens agerande. Studien visar på en anmärkningsvärd diskrepans mellan våldtäktsmål och mål om olaga hot. Vid våldtäkt ansågs bevisningen vara tillräcklig för att uppfylla beviskravet i 90% av fallen. Vid olaga hot ansågs beviskravet uppfyllt i endast 18% av fallen. Den observerade diskrepansen hade mycket hög statistisk signifikans.

Vi har diskuterat olika förklaringar till diskrepansen. En möjlig förklaring är att stödbevisning om målsägandens agerande med anledning av händelsen värderas högre vid våldtäkt. Denna förklaring är problematisk eftersom en sådan värdering saknar stöd i psykologisk forskning. En annan förklaring är att domstolarna tillämpar ett lägre beviskrav i våldtäktsmål. Denna förklaring är problematisk eftersom vi inte har sett något rättfärdigande för en sådan differentiering.

Förteckning över mål som ingick i studien

Våldtäkt

Göteborgs tingsrätt: B 4709-14, B 10842-15, B 4311-14, B 3538-16

Hudiksvalls tingsrätt: B 280-15, B 1931-16

Hässelholms tingsrätt: B 318-15

Malmö tingsrätt: B 10528-14, B 2484-15, B 4180-15, B 5534-15

Södertörns tingsrätt: B 9614-14, B 17676-14, B 1303-15, B 11051-15, B 12098-16

Uddevalla tingsrätt: B 1109-15

Östersunds tingsrätt: B 181-16, B 1311-16, B 2302-16

Olaga hot

Blekinge tingsrätt: B 145-15, B 1409-15, B 1970-16

Gävle tingsrätt: B 2472-15, B 2004-16, B 2232-16

Göteborgs tingsrätt: B 11219-13, B 9509-15, B 8745-15, B 5717-15, B 1904-16, B 10400-15, B 12389-14

³⁵ Diesen *Bevisprövning i brottmål*, 2:a uppl., Norstedts, 2015, s. 158.

³⁶ Jfr. Axberger m.fl. *Felaktigt dömda – Rapport från JK:s rättssäkerhetsprojekt*, Justitiekanslern, 2006, s. 485.

Malmö tingsrätt: B 1521-14, B 2144-14, B 2017-15, B 2478-14, B 5105-15, B 9558-15, B 3107-16, B 540-16, B 6840-16

Södertörns tingsrätt: B 2463-14, B 1182-13, B 2451-15, B 3496-15, B 5431-15, B 3086-15, B 1061-14, B 16854-15, B 17642-14, B 3236-16, B 17016-15, B 10018-15, B 8278-16

Uddevalla tingsrätt: B 1109-15, B 1621-14, B 408-16

Västmanlands tingsrätt: B 1308-15, B 4453-14, B 1180-15, B 3665-15, B 3175-15, B 5859-15, B 1875-16, B 4446-15, B 2966-16

Östersunds tingsrätt: B 2420-14, B 290-15, B 2311-15